

Bognár Adrienn

Az önbecsülés és a társadalmi tőke egyes elemeinek hatása a kirekesztő nézetekre

A K76223 jelű OTKA kutatás keretein belül arra kerestük a választ, hogy az önbecsülés, illetve a társadalmi tőke egyes elemei hatással vannak-e a kirekesztő nézetekre. Jelen elemzés ennek a vizsgálatnak képezi egyik részét, melyben a Családi politikai szocializációs kutatás (OTKA K78579)¹ egyes eredményeit használom fel.

Az adatfelvétel 2010. november és 2011. február között zajlott önkitöltős kérdőíves módszerrel. A kérdőívet 4108 középiskolás töltötte ki. A mintavétel módja egylépcsős csoportos rétegzett mintavétel volt. A mintavételi keretet a 12. évfolyamos osztályok alkották. A rétegzés iskolatípus (szakiskola, szakközépiskola, gimnázium) és a nagyrégiók (középső, keleti, nyugati régió) szerint történt. A rétegeken belül szisztematikusan választottuk ki az osztályokat, és az osztályokból minden tanulót igyekeztünk elérni. A diákok az önkitöltős kérdőívet tanóra (többnyire osztályfőnöki óra) keretein belül töltötték ki. A kérdőívek kiosztása elől elzárkózó intézmények miatt a végső adatbázist nagyrégióra és osztálytípusra súlyozni kellett. A minta súlyozott elemszáma: 4191. A vizsgálat legfőbb célja, hogy elemezze a politikai és állampolgári szocializáció folyamatai eredményeképpen létrejövő, a középiskolásokban kialakult politikai, állampolgári érzelmeket, attitűdöket, ismereteket, értékeket, véleményeket, elvárásokat (Családi politikai szocializáció kutatás zárójelentése 2012: 1–2.; Domokos 2011: 23–32.).

¹ A kutatás vezetője dr. Csákö Mihály volt. A vizsgálat kutatói és regionális vezetői Bajomi-Lázár Dávid, Bognár Adrienn, Bohn Katalin, Csákö Mihály, Domokos Tamás, Marián Béla, Murányi István, Nárai Márta, Papp Z. Attila, Sik Domonkos és Szabó Ildikó voltak.

Az elemzés során alkalmazott változók bemutatása

Az alábbiakban az elemzésbe bevont változók alapmegoszlásait, valamint a származtatott változók létrehozásának módját mutatom be, továbbá ezeknek a kirekesztő nézetekre gyakorolt hatását vizsgálom egyesével. Az elemzés során vizsgáltam, hogy az egyes tényezőkben fedezhető-e fel különbségek a Dél-dunántúli és az Észak-magyarországi régió között. Mindkét régióban magas a romák számaránya, hasonló a gazdasági státuszuk, azonban jelentős különbségek fedezhetőek fel a cigány-magyar együttélésben.

1. Előítéletesség

A fiatalok mások iránti attitűdjeivel kapcsolatos kérdések között szerepelt egy – a Bogardus-skálából kiemelt – kérdés, mellyel azt vizsgáltuk, hogy a mintába került válaszadókat zavarná-e, ha padtársuk valamely nemzeti-ségi vagy etnikai csoport tagja lenne (1. táblázat).

1. táblázat: Zavarna-e, ha padtársad cigány, román stb. lenne?

Ha...	Zavarna %	Nem zavarna %
cigány lenne	57,4	42,6
román lenne	33,3	66,7
zsidó lenne	28,7	71,3
szlovák lenne	23,4	76,6
kínai lenne	21,5	78,5
arab lenne	20,3	79,7
szerb lenne	17,5	82,5
fekete-afrikai lenne	16,3	83,7
oroszl lenne	13,1	86,9
német lenne	9,1	90,9
erdélyi magyar lenne	6,9	93,1
finn lenne	6,8	93,2
amerikai lenne	5,7	94,3

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a fiatalok jelentős része elutasító egy vagy több külsoport tagjaival szemben. A középiskolások a cigány

kisebbséggel szemben a legelutasítóbbak: 57,4%-ukat zavarná, ha padtársuk roma származású volna. Magas arányú intoleranciát mértünk a romákkal, illetve a zsidókkal kapcsolatban is. A fiatalok az erdélyi magyarokkal, a finnekkel és az amerikaiakkal szemben a leginkább elfogadóak, 6-7%-ukat zavarná, ha padtársuk lennének.

Az eredmények részben² összehasonlíthatóak a 2005-ben és 2008-ban készült Iskola és társadalom,³ valamint az 1995-ös és 1996-os Szabó Ildikó és Örkény Antal által vezetett kutatások adataival (Szabó–Örkény 1996, 1998; Murányi–Szabó 2007). A fiatalok körében az elutasított csoportok sorrendje igen hasonló a különböző időszakokban (2. táblázat).

2. táblázat: *Zavarna-e, ha padtársad cigány, román stb. lenne? A „zavarna” válaszok százalékos megoszlása*

Ha...	1995 Nyolcadik osztályosok % (n=4248)	1996 Utolsó éves középiskolások % (n=2600)	2005 9 és 11. évfolya- mos középiskolá- sok, % (n=5000)	2008 9 és 11. évfolyamosközép iskolások, % (n=5962)	2011 12. évfolyamos középiskolá-sok, % (n=4108)
cigány lenne	58	58	45	48,0	57,4
román lenne	40	39	30	32,6	33,3
zsidó lenne	28	23	27	29,6	28,7
szlovák lenne	31	26	14	23,2	23,4
kinai lenne	21	24	24	22,5	21,5
arab lenne	26	29	21	18,4	20,3
szerb lenne	-	-	23	19,7	17,5
feke-afrikai lenne	-	-	-	-	16,3
oroszlenne	35	27	18	18,3	13,1
német lenne	11	9	11	11,3	9,1
erdélyi magyar lenne	8	7	7	8,9	6,9
finn lenne	-	-	9	6,0	6,8
amerikai lenne	-	-	-	-	5,7

Saját szerkesztésű táblázat, az adatok egy részének forrása: Murányi – Szabó (2007: 41).

² Ezekben a kutatásokban a kérdés feltevése szinte azonos volt, a célcsoport és a mintavétel módja azonban eltérő.

³ A kutatások vezetője dr. Csáki Mihály volt. A baranyai adatfelvételt a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Tanszéke koordinálta és végezte. Az adatfelvétel öt megyében (Hajdú-Bihar megye, Baranya megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Csongrád megye, Fejér megye) és a fővárosban történt 9. és 11. évfolyamos középiskolások körében.

A Családi politikai szocializációs kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a megkérdezett középiskolások 64,5%-át zavarná, ha valamilyik általunk megnevezett nemzetiségi, etnikai vagy egyéb csoport tagja a padtársa lenne, s közel ötödük (17,1%) negatív attitűddel jellemezhető őt vagy annál több csoport tagjai iránt.

A külscsoportok elutasításával kapcsolatban azt vizsgáltam, hogy hány – a kérdőívben felsorolt – nemzetiségi vagy nemzeti csoporttal szemben előítéletesek a fiatalok. Ennek érdekében létrehoztam egy új változót, amely azzal kapcsolatban tartalmaz információt, hogy az erre a kérdésre választ adók összesen hány külscsoportot utasítanak el, így a magasabb érték nagyobb elutasítást, kevesebb toleranciát tükröz. A diákok átlagosan 2,6 csoporttal szemben elutasítóak, a szórás viszonylag magas: 3,2. A medián és a módusz értéke 1.

A Dél-dunántúli régióban élő diákok szignifikánsan ($p=0,000$) elfogadóbbak, mint az Észak-magyarországon élők, míg előbbiek átlagosan 1,82, addig utóbbiak 2,69 külscsoporttól zárkóznak el (3. táblázat).

3. táblázat: *Az egyes makrorégiók diákjainak előítéletessége közötti azonoság valószínűségi értékei (p^4)*

Régió	Közép-Magyarország	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld
Közép-Magyarország						
Nyugat-Dunántúl	0,752					
Közép-Dunántúl	0,144	1,000				
Dél-Dunántúl	0,002	0,000	0,000			
Észak-Magyarország	0,993	1,000	0,963	0,000		
Észak-Alföld	0,028	1,000	1,000	0,000	0,874	
Dél-Alföld	0,092	0,003	0,000	0,996	0,011	,000

Összességében megállapítható tehát, hogy a vizsgált mintában magas azok aránya, akik negatívan vélekednek legalább egy külscsoportról, és a 11 etnikai, nemzetiségi csoportból átlagosan 2,6-tal szemben előítéletesek. A legnagyobb elutasítást a cigány, a román és a zsidó padtárs váltaná ki.

2. Az önbecsülés

A fiatalok önbecsülését négy változó segítségével igyekeztem feltérképezni. Egyrészt a beilleszkedési készségüket vizsgáltam, ami abból a szempontból fontos, hogy mit gondolnak arról, mennyire könnyen fogadják be őket a többiek. Másrészt azt igyekeztem feltárni, hogy büszkék-e valamire, s ha igen, akkor milyen jellegű tulajdonságaikra, teljesítményükre. Elemeztem továbbá, hogy mekkora döntési autonómiával rendelkeznek, illetve hogy szüleikkel szemben mernek-e, s ha igen, milyen módon, véleményt nyilvánítani.

2.1. Beilleszkedési készség

Az adatbázis azzal kapcsolatban is tartalmaz információt, hogy a középiskolások mennyire könnyen vagy nehezen tudnak barátkozni, beilleszkedni egy-egy közösségbe. A válaszadók 63,2%-a érzi úgy, hogy könnyen tud barátkozni, míg 12%-uk úgy, hogy nehezen. További 22,2%-uk válaszolta azt, hogy „úgy érzem, elfogadnak az emberek”, míg nagyon alacsony arányuk (2,6%) gondolja, hogy nehezen szokták megkedvelni.

A beilleszkedési készség szignifikáns ($p=0,017$) hatást gyakorol az előítéletességre. Az egyutas varianciánális post hoc tesztje arra világít rá, hogy azok, akik úgy érzik, hogy nehezen szokták őket megkedvelni az emberek, elutasítóbbak más kulcsoportokkal szemben. (A független változó többi kategóriája között nincs szignifikáns különbség.)⁴

2.2. Büszkeség

Az emberek önbecsülésének egyik fontos eleme, hogy büszkék-e valamire, ha igen, hányféle dologra, és mire büszkék. A kutatás kérdőíve tartal-

⁴ Azok a válaszadók, akik úgy gondolják, hogy nehezen barátkoznak, átlagosan 2,44 kulcsoportot utasítanak el, míg azok, akik könnyen barátkoznak, 2,50-et. Azok, akik az „úgy érzem, elfogadnak az emberek” válaszkategóriát érezték legközelebb a véleményükhöz, átlagosan 2,65, míg azok, akiket nehezen szoktak megkedvelni, 3,50 csoporttal szemben előítéletesek. Az eredmények értelmezésénél figyelembe kell azonban venni, hogy a válaszadóknak csak nagyon alacsony aránya választotta azt a kategóriát, amely szignifikánsan eltér a többitől.

mazott egy olyan kérdést, amelyben a válaszadók választhattak, hogy az általunk felsorolt tényezők közül melyek töltik el büszkeséggel őket.⁵

A felsorolt szempontok az alábbiak voltak: foglalkozására büszke; külsejére, megjelenésére büszke; sporteredményeire büszke; becsületességére büszke; tudására büszke; magyarságára büszke; más (nem magyar) nemzetiségére büszke; kitartására büszke; élelmességére büszke; politikai nézeteire büszke; segítőkészségére büszke; hitére büszke; közéleti aktivitására büszke.

Kétféleképpen vizsgáltam a diákok büszkeségét. Egyrészt létrehoztam egy olyan változót, amely arról ad információt, hogy hányféle dologra büszkék. Másrészt főkomponens-analízissel kerestem látens struktúrát a büszkeség tárgyaiban. A főkomponensekből direct oblimin rotációval képeztem faktorokat. Ezek a teljes variancia 41,54 %-át magyarázzák (4. táblázat).

4. táblázat: A válaszadók büszkeségének tárgyai (százalékban)

Mire büszke?	Százalékos megoszlás
Kitartására	23,8
Segítőkészségére	21,9
Sporteredményére	21,3
Tudására	19,9
Megjelenésére	19,8
Becsületességére	19,6
Magyarságára	17,7
Élelmességére	12,5
Közéleti aktivitására	6,9
Hitére	4,6
Foglalkozására	4,4
Politikai nézeteire	3,6
Nemzetiségére	2,4

A válaszok megoszlásából látható, hogy legtöbben valamilyen erkölcsi tulajdonságukra vagy eredményükre, míg legkevesebben politikai néze-

⁵ A válaszadók tetszőleges számú tényezőt választhattak.

tükre vagy nemzetiségükre büszkék (5. táblázat). A diákok kevés dologgal büszkélkedtek: átlagosan 1,78 dolgot említettek meg. A módusz és a medián értéke is 1, míg a szórásé 1,74. A fiúk valamivel több dologgal büszkélkednek, mint a lányok ($p=0,036$), regionális különbség viszont nem fedezhető fel ($p=0,062$).

A főkomponens-elemzés eredményeiben találunk olyan változókat, amelyek nem csak egy komponensbe tartoznak. Az első komponensbe sorolódtak azok a tényezők, amelyek többnyire valamilyen morális elvre épülő értékek. A második főkomponens nem értelmezhető teljesen egyértelműen, hiszen az elért eredményeken túl igen erős súllyal szerepel a külső megjelenésre való büszkeség is. Ám így is egy jól használható, a többi komponensbe tartozó tényezőktől jól elkülöníthető csoportot alkot. A harmadik csoportba a magyarság, a politikai nézet és hit került, míg a negyedik főkomponensben a legerősebb súllyal a hit és a nemzetiség került (5. táblázat).

A büszkeség tárgyköréből létrehozott faktorokat regresszióelemzéssel vizsgálva kiderül (6. táblázat): habár itt is gyenge hatásról beszélhetünk (és a magyarázott hányad is nagyon alacsony), a morális értékekre való büszkeség valószínűsíti a másokkal szembeni elfogadást, míg a magyarságra és a politikai nézetre való büszkeség növeli az elutasított külcsoportok számát.

2.3. Döntési szabadság

A döntési autonómiát feltáró kérdés kapcsán több tényezőről kellett a középiskolásoknak eldönteniük, hogy azokban „egyáltalán nem dönthetnek”, „ritkán/kevésbé dönthetnek”, „többnyire/lényegében ők dönthetnek” vagy „teljesen maguk dönthetnek” (7. táblázat).

A táblázat tanúsága szerint a középiskolások többnyire önállóan dönthetnek a vizsgált területek többségében. Ez alól kirívó kivételt képez az esti hazaérkezés időpontja, valamint a tanulásra fordított idő mennyisége, amelyben szintén nincs teljes döntési szabadságuk a diákoknak.

5. táblázat: A büszkeség tárgyai alapján elvégzett főkomponens elemzés eredményei

A büszkeség tárgyai	Morális értékek	Eredmények	Magyarság és politikai nézet	Nemzeti-ségi értékek
büszke a segítőkészségére	,724			
büszke a becsületességére	,606			
büszke a kitartására	,539			
büszke közéleti aktivitására	,386			,361
büszke a megjelenésére		,685		
büszke sporteredményekre		,632		
büszke az élelmességére	,395	,435		
büszke a tudására		,399		
büszke a magyarságára			,690	
büszke politikai nézeteire			,683	
büszke a hitére			,358	,549
büszke nemzetiségére (nem magyar)				,805

6. táblázat: Az előítéletességet szignifikánsan befolyásoló büszkeség-faktorok (lineáris regresszióanalízis)

Büszkeség	Béta-értékek
Morális értékeire büszke	-0,0648
Eredményeire büszke	0,0502
Magyarságra és politikai nézeteire büszke	0,1565
Nemzetiségére büszke	Nem szignifikáns

Adjusted R Square=2,8%

7. táblázat: Mennyire dönthetsz szabadon abban, hogy...? (százalékban)

	nem dönthetek	ritkán dönthetek	többnyire dönthetek	magam dönthetek
kivel barátkozol	1,1	0,9	11,2	86,8
kivel jársz	1,3	1,3	12,4	85,1
hogyan öltözködsz, milyen a hajviseleted	0,8	1,4	20,0	77,8
mire költöd a zsebpénzedet	1,0	3,1	28,0	67,9
mivel töltöd a szabadidődöt, hol és hogyan szórakozol	0,9	3,3	33,1	62,7
milyen különórákra jársz	3,6	6,2	27,7	62,4
mit csinálsz a szünidőben	0,9	2,7	34,9	61,4
hol tanulsz tovább, milyen pályát választasz	1,1	4,3	37,5	57,2
mennyi időt fordítasz a tanulásra	1,4	8,4	39,8	50,3
mikor mész haza este	2,6	13,1	54,8	29,5

Az egyes itemek kapcsolatát vizsgálva kiderül, hogy a 10 tényezőnél mért válaszok szorosan korrelálnak egymással, valamint a skála megbízhatóságát mérő Cronbach alfa értéke is magas: 0,827. Ebből az következik, hogy a 10 különböző itemre adott válaszok átlaga megbízhatóan mutatja a tanulók döntési szabadságát. A fenti itemsorból hoztam létre a „döntési szabadság skálát”. A változókat 100 fokozatú skálává transzformáltam, ahol az „egyáltalán nem dönthetek szabadon” válaszkategóriához a -100-as, a „ritkán/kevésbé dönthetek” kategóriához a -50-es, a „többnyire/lényegében én dönthetek” kategóriához az 50-es, míg a „teljesen magam dönthetek” válaszalternatívához a 100-as értéket társítottam. A származtatott skála átlaga 75,68, míg a medián értéke 80,0, a móduszé 100 és a szórása 24,58.

Előzetes feltételezésemmel szemben a korrelációs vizsgálat eredménye szerint a döntési szabadság mértéke nem befolyásolja a másokkal szembeni előítéletességet ($p=0,494$).

2.4. A szülőkkal szembeni véleménynyilvánítás formája

Kérdőívünkkel vizsgáltuk azt is, hogy a válaszadók véleményüket nyíltan el szokták-e mondani családi körben, avagy inkább a konfliktuskerülés jellemzi őket. Az adatok szerint relatív többségük többnyire vállalja véleményét, de nem elhanyagolható azok aránya sem, akik inkább kerülnek a véleményeltérést, vitát (8. táblázat).

8. táblázat: Ha beszélgetek a családban és valamilyen témában úgy érzem, határozott, a szüleidétől eltérő véleményed alakul ki, mi szokott történni?

Elmondom a véleményemet ...	általában, %	gyakran, %	ritkán, %	soha, %	Mérleg-index ⁶
és megpróbálom érvekkel meggyőzni a szüleimet	52	30	12	6	76,1
de nem vitatkozom velük	23	25	35	17	51,7
és minden eszközt bevetek, hogy az igazamat elismerjék (pl. füllentek, ha kell)	13	14	39	34	35,4
Nem mondom el a véleményemet, mert ...	általában	gyakran	ritkán	soha	Mérleg-index
vannak kérdések, amikről nem lehet meggyőzni egymást, és ezt el kell fogadni	21	26	32	21	48,9
a szüleim jobban ismerik a világot, és ezért véleményüket fontos kérdésekben eleve elfogadom	12	24	39	26	40,7
nem tartom helyesnek a szülőkkel való vitát	18	17	29	36	38,8
nem áll érdekében vitatkozni a szüleimmel, hiszen akkor kedvesebbek velem, ha nem mondok ellent	8	12	27	53	24,9
végül úgyis rám kényszerítik az igazukat (pl. büntetéssel), ezért felesleges	4	7	19	70	14,9

Főkomponens-elemzéssel vizsgáltam, hogy milyen véleménynyilvánítási struktúrák fedezhetők fel a válaszok alapján (9. táblázat). A létrejött három főkomponens a teljes variancia 60,4%-át magyarázza. A létrehozott kategóriák elnevezéseit Marián Béla elemzéséből vettem át (Marián 2011).

A „vitakerülésként” elnevezett véleménynyilvánítási csoportba tartoznak azok a módzatok, amelyek lényege, hogy az esetleges nyílt konf-

⁶ A mérleg-index elkészítésének módja az volt, hogy a válaszokat 100 fokú skálává transzformáltam, és az értékekből átlagot számoltam.

liktusokat eleve elkerülik a válaszadók, akár tekintélytiszteletről, akár jól felfogott érdekük miatt. A „gyerekes vita” kategóriájába azok a válaszok kerültek, amelyek azt tükrözik, hogy a gyerekek vagy füllentéssel és más kevésbé „fair” eszközzel igyekeznek véleményüket kifejezni, vagy meg sem kísérelnek véleményt formálni. A harmadik, demokratikus vita- és véleménynyilvánítási mód a „meggyőzés”, amikor érvek felsorakoztatásával igyekeznek a válaszadók szüleiket meggyőzni.

9. táblázat: A szülőkkal szembeni véleménynyilvánítási formák típusai a főkomponens elemzés alapján

	Vitakerülés	Gyerekes vita	Meggyőzés
k33.4 ...nem tartom helyesnek a szülőkkal való vitát.	,801		
k33.3 ...nem áll érdekeben vitatkozni a szüleimmel, hiszen akkor kedvesebbek velem, ha nem mondok ellent.	,668		
k33.1 nem mondom el a véleményemet, mert a szüleim jobban ismerik a világot, és ezért véleményüket fontos kérdésekben eleve elfogadom.	,665		
k33.5 ...vannak kérdések, amikről nem lehet meggyőzni egymást és ezt el kell fogadni.	,602		
k33.8 elmondom a véleményemet...de nem vitatkozom velük.	,462		
k33.6 elmondom a véleményemet és megpróbálom érvekkel meggyőzni szüleimet igazamról.			,446
k33.7 ... elmondom a véleményemet és minden eszközt bevetek, hogy igazamat elismerjék (pl. füllentek, ha kell).		,845	
k33.2 ...végül úgyis rám kényszerítik az igazukat (pl. büntetéssel), ezért felesleges		,644	

A középiskolások döntési szabadsága és a szülőkkal szembeni véleménynyilvánítási formája a lineáris regresszió eredményei szerint kölcsönösen befolyásolja egymást. Azok, akiknek kisebb a döntési szabadságuk, inkább a vitakerülést választják, vagy a gyerekes vitaként elnevezett stratégiát alkalmazzák, míg a nagyobb döntési autonómiával bírók nagyobb eséllyel igyekeznek szüleiket meggyőzni konfliktusos helyzetben. Ugyanígy a vitakerülés és a gyerekes vita valószínűsíti a kisebb döntési szabadságot, míg a meggyőzőes stratégiát alkalmazók nagyobb valószínűséggel

rendelkeznek nagyobb döntési szabadsággal ($p_{\text{mindegyik esetben}}=0,000$; $\beta_{\text{vitakerülés}}=-0,099$; $\beta_{\text{meggyőzés}}=0,031$; $\beta_{\text{gyerekes vita}}=-0,205$).

A szülőkkal szemben alkalmazott véleménynyilvánítási formák közül a vitakerülés (szülői tekintély miatti meghátrálás vagy a vitakerülés a konfliktus elkerüléséből fakadó jutalom érdekében), valamint a gyerekes viselkedésforma (füllentés vagy a konfrontáció elkerülése) valószínűsíti a másokkal szembeni előítéleteket. A véleménynyilvánítás során alkalmazott pozitív, azaz meggyőző stratégia, demokratikus vitakultúra alkalmazása (érvelés) nem befolyásolja szignifikánsan a külcsoportokkal szembeni toleranciát (10. táblázat).

10. Táblázat: Az előítéletességet szignifikánsan befolyásoló véleménynyilvánítási típusok (lineáris regresszióanalízis)

Szülőkkal szembeni véleménynyilvánítás	Béta-értékek
Vitakerülés	0,057
Meggyőzés	Nem szignifikáns
Gyerekes vita	0,110

Adjusted R Square:1,6%.

A vizsgált négy dimenzióból a beilleszkedési készség, a büszkeség, valamint a szülőkkal szembeni véleménynyilvánítási forma befolyásolja a fiatalok előítéletességét, míg a döntési autonómia erre gyakorolt hatása nem igazolható.

3. A társadalmi tőke egyes elemeit vizsgáló változók

A társadalmi tőke kirekesztő nézetekre gyakorolt hatását a politikai és a társadalmi aktivitás, a bizalom, valamint az informális kapcsolatok dimenzióiban vizsgálom.

3.1. Politikai, társadalmi aktivitás

A politikai, társadalmi aktivitást a tüntetéseken, illetve a politikai, a civil és az egyéb szervezetek munkájában való részvétel bevonásával elemzem.

3.1.1. Tüntetésen való részvétel

A mintába került kérdezettek 7,5%-a vett már részt országos ügyekkel kapcsolatos tüntetésen, míg 10,9%-uk vett részt helyi vagy iskolai kérdéseket érintő demonstráción. A két változót összevonva megállapítható, hogy azoknak a tanulóknak, akik mindkét tüntetést érintő kérdésre választ adtak, 2,8%-a vett már részt országos és helyi vagy iskolai ügyeket is érintő tüntetésen. A tanulók 4,0%-a csak országos ügyeket érintő demonstráción, 7,8%-uk csak helyi vagy iskolai ügyeket érintő tüntetésen volt jelen, míg 85,4%-uk semmilyen ilyen jellegű megmozdulásnak nem volt szereplője.

A tüntetéseken való részvétel regionális eltérést mutat ($p=0,000$). A Dél-dunántúli és az Észak-magyarországi régióban élő fiatalok (a Dél-alföldi régióhoz hasonlóan) a mintaátlagnál alacsonyabb arányban (11-12%) voltak jelent valamilyen tüntetésen, szemben például a Közép-magyarországi régióban lakókkal, ahol a vizsgált célcsoport közel ötöde vett már részt ilyen eseményen.

3.1.2. Szervezetek munkájában való részvétel

Hazánkban a rendszerváltozással megszűntek, felbomlottak a korábbi ifjúsági szervezetek, s a rendszerváltást követően is működő nonprofit szervezetek és civil önszerveződések, társadalmi szervezetek csak csekély mértékben tudják integrálni és mobilizálni az ifjúságot. 1995 óta nő ugyan az ifjúsági civil csoportok száma, azonban tagságuk folyamatosan csökken (Nagy–Székely 2008: 133–134.). A különböző szervezetek és mozgalmak

olyan alacsony arányban tudják mozgósítani, „elérni” a fiatalokat, hogy például az Ifjúság 2008 kutatás adatai szerint a 18–29 évesek megközelítőleg tizede vett csupán részt valamilyen szervezet vagy mozgalom rendezvényein, hatodik tagja valamilyen civil szervezetnek, s mindössze körülbelül negyedük ismer egyáltalán valamilyen ifjúsági szervezetet. A politikai ifjúsági mozgalmakban való részvételük pedig elenyésző arányú (Bauer–Szabó 2009).

A szervezeti tagság egyik indikátora lehet az alacsony vagy magas rituális sűrűségű életformának. Fuchs és Case ebben az értelmezési keretben tárgyalja az előítéletességet⁷ (idézi: Szabó–Murányi 2007).

Jelen kutatás során is vizsgáltuk azt, hogy a diákok jelenleg milyen szervezetek munkájában vesznek részt, illetve milyen szervezetnél lennének tagok szívesen (12. táblázat). E kutatás eredményei is hasonló tendenciát tükröznek. Annak ellenére, hogy viszonylag magas cselekvési potenciált mértünk, óriási a szakadék a tervezett és a valós szervezeti tagság között. A válaszadók közül legtöbben (17,8%) valamilyen sportegyesületnek a tagjai, 9%-uk vallási közösségnek, csoportnak tagja, valamint 7,6%-uk vesz részt a diákönkormányzat munkájában. A többi szervezetben való tagság alacsony arányú. A tervezett, illetve „vágyott” tagság kapcsán megállapítható, hogy van olyan szervezet, melynek munkájában a tanulók valamivel több mint fele szívesen részt venne. A középiskolások számára a jótékonyági szervezetek, a környezetvédő szervezetek, valamint a sportegyesületek és a magyarságot védő egyesületek a legvonzóbbak (az említés sorrendjében a diákok 54,8%-a; 52,3%-a; 43,2%-a; valamint 40,9%-a venne részt szívesen munkájukban). A politikai szféra ifjúság általi elutasítottságát bizonyítja, hogy a tanulók 86,6%-a nem tagja, és nem is szeretne tagja lenni politikai pártnak.

⁷ Fuchs és Case kiindulópontja az, hogy az előítéletesség nem attitűd, hanem életforma. A rituális sűrűség a csoportkeretek nyitottságától, illetve zártaságától függ, ezen keresztül pedig az interakciók homogenitásán vagy heterogenitásán (Szabó–Murányi 2007).

11. táblázat: A következő szervezetek közül melyekben vennél részt szívesen?

Szervezetek	Most nem veszek részt benne...		Most is részt veszek
	de szívesen részt vennék	és nem is szeretnék részt venni benne	
az emberi jogokat védő szervezetben	38,4%	60,1%	1,5%
diákönkormányzatban	18,8%	73,6%	7,6%
a fajgyűlölet ellen fellépő szervezetben	20,0%	78,2%	1,8%
hagyományörző egyesületben	29,3%	66,3%	4,4%
jótékonyági szervezetben	54,8%	42,8%	2,4%
környezetvédő szervezetben	52,3%	45,2%	2,4%
a magyarságot védő egyesületben	40,9%	56,5%	2,6%
az egyik politikai pártban	11,2%	86,6%	2,2%
az egyik párt ifjúsági szervezetében	16,3%	81,3%	2,4%
sportegyesületben	43,2%	38,9%	17,8%
vallási közösségben, csoportban	10,2%	80,7%	9,0%

A szervezeti aktivitással kapcsolatos kérdéseket főkomponens-elemzéssel vizsgálva két komponens mutatható ki⁸ (12. táblázat). Ezek a változók varianciájának 48,26%-át magyarázzák meg. Ebben az esetben elkülöníthető egymástól egyrészt a sport és vallási csoportban való részvétel (azaz nem a tágabb értelemben vett társadalmi aktivitáshoz kötődő tevékenységek, hanem a magánélethez tartozó aktivitási formák), másrészt a politikai, társadalmi részvétel (a nemzettudathoz kötődő aktivitás és a mások „védelmében” történő szerepvállalás).

⁸ A KMO értéke 0,888.

12. táblázat: Szervezeti részvétel – főkomponens elemzés (KMO: 0,888, a változók varianciájának 48,26%-át magyarázzák) (Rotated Component Matrix)

Szervezetek	Társadalmi, politikai részvétel	Egyéb részvétel
az emberi jogokat védő szervezetben	0,747	0,135
diákönkormányzatban	0,241	0,499
a fajgyűlölet ellen fellépő szervezetben	0,744	0,131
hagyományörző egyesületben	0,511	0,281
jótékonyági szervezetben	0,608	0,265
környezetvédő szervezetben	0,641	0,162
a magyarságot védő egyesületben	0,715	0,074
az egyik politikai pártban	0,774	0,133
az egyik párt ifjúsági szervezetében	0,693	0,136
sportegyesületben	-0,006	0,777
vallási közösségben, csoportban	0,176	0,609

Ha egy komponenssel bővítjük az elemzést (az egyhez közel eső eigenvalue érték miatt), három komponens keletkezik. (A KMO értéke 0,888.) Ezek a változók varianciájának 56,3%-át magyarázzák (13. tábla).

13. táblázat: Szervezeti részvétel – főkomponens elemzés egy harmadik komponens bevonásával (KMO: 0,888, a változók varianciájának 56,3%-át magyarázzák meg.) (Rotated Component Matrix)

Szervezetek	A nemzettudatra építő és politikai tevékenységek	Más emberek, illetve a környezet védelmére vonatkozó társadalmi tevékenységek	„Önmagukra irányuló” tevékenység
az emberi jogokat védő szervezetben	0,485	0,605	0,085
diákönkormányzatban	0,290	0,058	0,497
a fajgyűlölet ellen fellépő szervezetben	0,564	0,495	0,091
hagyományörző egyesületben	0,537	0,161	0,269
jótékonyági szervezetben	0,199	0,760	0,201
környezetvédő szervezetben	0,199	0,806	0,094
a magyarságot védő egyesületben	0,677	0,297	0,051
az egyik politikai pártban	0,816	0,218	0,118
az egyik párt ifjúsági szervezetében	0,777	0,136	0,127
sportegyesületben	0,029	0,015	0,779
vallási közösségben, csoportban	0,076	0,239	0,591

Ebben az esetben különválnak a más emberek, illetve a környezet védelmére vonatkozó társadalmi tevékenységek; a nemzettudatra építő és politikai tevékenységek; valamint a nem társadalmi, nem politikai aktivitást feltételező tevékenységek („önmagukra irányuló” tevékenység).

A főkomponens eredményéből kitűnik, hogy a magyarságot védő szervezet, a hagyományörző egyesület és a politikai tevékenység „együtt jár”. Ebből az látszik, hogy a magyarság kérdése egyre inkább politikai kérdés (amelynek tematikáját a szélsőjobboldal tüzi zászlajára).

E három komponens felhasználásával két, három, illetve négy klaszter kialakítására tettem kísérletet (14. táblázat). Az alábbiakban a három klaszter elkülönítését bemutató verziót ismertetem.

14. táblázat: Szervezeti részvétel (klaszterelemzés) – (Final Cluster Centers)

	Inaktív	Részen aktív	Politikai szempontból aktív
más emberek, illetve a környezet védelmére vonatkozó társadalmi tevékenységek	-,12122	2,37951	5,19889
a nemzettudatra építő és politikai tevékenységek	-,06833	6,03223	-1,98036
nem társadalmi, nem politikai aktivitást feltételező tevékenységek	-,01759	,81239	,26534
n:	4060	67	64

Ahogy az egyváltozós elemzés eredményei alapján arra számítani lehetett, a tanulók alacsony arányáról mondható el, hogy egy vagy akár több szervezetben aktívan tevékenykednek. A mintába került diákok döntő többsége (1. klaszter) semmilyen szervezetben nem tevékenykedik aktívan, a tanulók kisebb része (2. klaszter) aktívnak tekinthető két szempontból is: az „önmagukra irányuló” tevékenységben, illetve a mások vagy a környezet védelmére irányuló szervezetekben. A harmadik klaszterbe sorolhatóak a nemzettudattal, illetve politikával összefüggő szervezetben aktív tanulók.

Az előítéletes nézetekkel való kapcsolat vizsgálatokor a politikai aktivitást egy származatott változóval vizsgálom, amely azzal kapcsolatban hordoz információt, hogy a válaszadó részt vette-e tüntetésen, és tagja-e pártnak vagy politikai ifjúsági szervezetnek. (A magasabb érték magasabb

aktivitást tükröz.) A társadalmi aktivitást pedig a különböző (nem politikai jellegű) szervezetekben való részvétellel elemzem.

Mind a politikai, mind pedig a társadalmi aktivitás gyenge, de szignifikáns összefüggést mutat az előítéletességgel ($p_{\text{politikai aktivitás}}=0,000$; $p_{\text{társadalmi aktivitás}}=0,022$). Az eredmények értelmezésekor azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy ez nem azt jelenti, hogy bármilyen politikai aktivitás vagy szervezeti tagság erősíti az előítéleteket, hanem egyes esetekben pl. a magyarságot védő szervezetek vagy egyes politikai ifjúsági szervezetek olyan csoportosulások, amelyek az ellenségkép erősítésére, a másokkal szembeni intoleranciára épülnek. A politikai-társadalmi aktivitás kapcsán létrehozott faktorokat külön vizsgálva kiderül: a nemzettudatra építő és a politikai szervezetek tagjainál erősebb, míg a vallási és sportközösségbe járóknál kevésbé jellemző az előítéletesség.

3.2. A társadalmi, politikai intézményekbe és személyekbe vetett bizalom

A különböző intézményekkel, állami szervekkel, személyekkel kapcsolatos bizalom mérésének eredménye szerint a tanulók leginkább családjukban, illetve barátaikban bíznak, legkevésbé pedig a kormányban, az adóhivatalban és a politikusokban (15. táblázat).

15. táblázat: Személy szerint mennyire bízol a következőkben?

	1 Egyáltalán nem %	2 %	3 %	4 %	5 Teljes mértékben %	Átlag
Családod	1,2	1,2	3,9	12,8	80,8	4,71
Barátaid	0,9	1,1	4,8	30,2	63,0	4,53
Tűzoltóság	2,7	3,8	18,3	42,2	33,1	3,99
Orvosok	6,4	11,1	33,5	38,1	11,0	3,36
Tanári kar	7,9	14,0	35,5	34,2	8,5	3,22
Felnőttek	6,3	15,4	44,2	29,7	4,4	3,10
Rendőrség	11,9	17,8	40,9	22,9	6,5	2,94
Helyi polgármester	18,3	23,2	34,0	17,8	6,7	2,71
Egy átlagember	18,0	32,8	40,7	7,2	1,3	2,41
Kormány	31,6	30,5	26,7	8,8	2,4	2,20
Adóhivatal	30,4	30,6	29,6	7,4	2,0	2,20
Politikusok	50,5	28,7	16,7	3,1	1,0	1,75

A helyi polgármesterrel, a kormánnyal és a politikusokkal szembeni bizalmat vizsgálva létrehoztam a „politikai bizalomindexet”, amely azt mutatja, hogy a mind a három kérdésre érdemben válaszoló tanulók átlagosan mennyire bíznak a politikai szféra szereplőiben.

A „politikai bizalomindex” átlaga nagyon alacsonynak mondható: egy ötfokozatú skálán 2,21, míg a medián és a módusz értéke 2,33. Megállapítható tehát, hogy a mintába került, a kérdésekre választ adó fiatalok csak nagyon csekély mértékben bíznak a politikai intézményekben és a politikusokban.

A „politikai bizalomindex” mellett létrehoztam az „általános bizalomindexet” is. Ebből a kérdőívben felsorolt szereplőkbe vetett bizalom mértéke olvasható ki. Habár az átlag, a medián és a módusz értéke is magasabb (3,08 mindhárom érték esetében) mint a „politikai bizalomindex” esetében, látható, hogy a diákok csupán közepes mértékben bíznak a társadalmi, politikai intézményekben és az őket körülvevő személyekben (rendőrség, barátok, helyi polgármester, kormány, tanári kar, tűzoltóság, család, egy átlagember, adóhivatal, orvosok, politikusok, felnőttek).

Az összes intézménybe, személybe vetett bizalommal kapcsolatos változó főkomponens-elemzéssel való vizsgálata alapján két komponens különböztethető meg (16. táblázat). A KMO értéke 0,860. A komponensek a változók varianciájának 46,29%-át magyarázzák meg.

16. táblázat: Bizalom – főkomponens elemzés (KMO: 0,860, a változók varianciájának 46,29%-át magyarázzák) (Rotated Component Matrix)

Szervezetek	Közbizalom	Magánbizalom
Rendőrség	0,488	0,382
Barátaid	-0,051	0,651
Helyi polgármester	0,627	0,198
Kormány	0,779	0,009
Tanári kar	0,459	0,447
Tűzoltóság	0,215	0,642
Családod	-0,028	0,699
Egy átlagember	0,401	0,359
Adóhivatal	0,717	0,157
Orvosok	0,414	0,54
Politikusok	0,802	-0,087
Felnőttek	0,448	0,452

Az egyik komponens a politikai szféra szereplőit, míg a második a magán-szféra szereplőit tömöríti. (Az első komponensben az adóhivatal, a másodikban pedig a tűzoltóság „esik távolabb”. A tűzoltóság a magánszféra szereplői után a legnagyobb bizalmat élvezi, nem köthető a politikai élethez sem, így sorolódott a második komponensbe.)

Klaszteranalízissel – a főkomponens-elemzés eredményei alapján – három csoportot különböztethetünk meg: a csak a magánszféra szereplőiben bízókat, a bizalmatlanokat és a magán- és politikai szféra szereplőiben egyaránt bízókat. A csak a magánszféra szereplőiben bízók alkotják a relatív többséget, ők alkotják a minta 46,3%-át, a bizalmatlanok a minta 12,8%-át képviselik, míg az utolsó kategóriába a tanulók 40,8%-a tartozik.

A csak a magánszférában bízók között felülreprezentáltak a lányok és a gimnáziumba járók, míg a bizalmatlanok között az átlagosnál magasabb arányban találhatóak meg a fiúk és a szakiskolába járók.

Az iskola régiója szignifikánsan ($p=0,000$) befolyásolja a „bizalomindex” alakulását, de a Dél-dunántúli régióban található iskolák diákjainak válasza nem tér el jelentősen a más régiókban tanulók választól. Statisztikailag releváns különbség a Közép-magyarországi és az Észak-alföldi, valamint az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi, továbbá a Dél-alföldi és az Észak-alföldi régióban tanulók válaszai között található.

17. táblázat: Az egyes régiók diákjainak bizalom-indexe közötti azonosság valószínűségi értékei (p)

Régió	Közép-Magyarország	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld
Közép-Magyarország						
Nyugat-Dunántúl	0,214					
Közép-Dunántúl	0,994	0,833				
Dél-Dunántúl	0,993	0,882	1,000			
Észak-Magyarország	0,999	0,696	1,000	1,000		
Észak-Alföld	0,000	0,863	0,079	0,132	0,027	
Dél-Alföld	0,997	0,696	1,000	1,000	1,000	0,022

A magánszféra szereplőibe (családtagok, barátok stb.) és a politikai szereplőkbe vetett bizalom (polgármester, kormány, politikusok) egyaránt

valószínűsíti a nagyobb toleranciát. (Az előbbi tényező erősebben hat, mint az utóbbi, melynek hatása nagyon gyenge.)

18. táblázat: Az előítéletességet szignifikánsan befolyásoló bizalom-faktorok (lineáris regresszióanalízis)

Bizalom	Béta-értékek
Politikai szféra szereplőibe vetett bizalom	-0,0856
A magánszféra szereplőibe vetett bizalom	-0,1484

Adjusted R Square: 2,9%.

3.3. Informális társadalmi kapcsolatok

A kérdőívben egyetlen olyan kérdés szerepelt, amellyel az informális kapcsolatok szorosságát vizsgálni lehet. A kérdés arra vonatkozott, hogy milyen gyakran végzik a diákok a felsorolt tevékenységeket. Ezen aktivitások között szerepeltek az alábbiak is: a barátokkal való időtöltés, a számítógépen másokkal való kapcsolattartás (chat, skype stb.), a szülőkkel és a testvérekkel való beszélgetés, valamint a partnerrel való találkozás/időtöltés. A legtöbben és legsűrűbben szüleikkel beszélgetnek (92,6-os átlag),⁹ illetve barátaikkal találkoznak (85-ös átlag). Szintén jellemző a középiskolásokra, hogy számítógépen „csevegnek” (81,1-es átlag), közel akkora arányban és sűrűséggel, mint ahogy a nem virtuális tereken találkoznak barátaikkal. A testvérekkel való beszélgetés átlaga 79,5, míg a partnerrel töltött idő átlaga 67,21.

A fenti itemekre adott értékek összeadásával készült az „informális kapcsolatok index”.¹⁰ Az index átlaga 404,4, mediánja 401,0, módusza 467,0, míg szórása 73,76. A két vizsgált régió tanulóinak válaszai között nincs szignifikáns eltérés ($p=0,769$). Az adatok alapján megállapítható,

⁹ A „minden nap” kategóriához 100-as, a „hetente legalább egyszer” kategóriához 67-es, a „ritkábban, mint hetente” válaszkategóriához 33-as, míg a „soha” kategóriához 0-s értéket társítottam.

¹⁰ A válaszokat tehát 100 fokú skálává transzformáltam, és az egyes társas aktivitáshoz tartozó értékek összeadásával készült az index. Mivel öt tevékenységet vizsgáltam, az index maximum értéke 500, minimum értéke pedig 0.

hogy a lányok intenzívebb informális kapcsolatokat tartanak fent, mint a fiúk ($p=0,001$).

Az informális kapcsolatok indexe nincs hatással az előítéletességre ($p=0,144$). Ugyanezt az eredményt kapjuk, ha azt vizsgáljuk, hogyan alakul ez a hatás, ha a szülőkkel és testvérekkel való idő eltöltését kivesszük a fenti indexből ($p=0,114$). A korábbi kutatási eredményeim ugyanis arról árulkodnak, hogy a szülőkkel folytatott, kisebbségekkel kapcsolatos beszélgetés negatív irányban befolyásolja a gyerekek előítéletességét. Azok, akikkel beszélgetnek kisebbségeket érintő témáról szüleik, átlagosan 2,9 külcsoportot utasítanak el, míg akiknek szülei ugyan beszélgetnek erről, de nem vonják be a válaszadót, átlagosan 2,67 külcsoporttal szemben intoleránsak. Átlagosan 2,4 más csoporttal szemben elutasítók azok, akiknek családjában szóba szokott kerülni a kisebbségi téma, de a gyereket nem érdekli, és azok, akiknek családjában ez nem téma, 2,18 külcsoporttól zárkóznak el ($p=0,000$).

Ebből az feltételezhető, hogy a vizsgált célcsoport családjában, ha a kisebbségről beszélnek, az valamilyen negatív tartalommal történik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a középiskolások többsége nem tudja szüleitől megtanulni a másokkal szembeni toleranciát, szolidaritást, azt más forrásból kell elsajátítaniuk. Ugyanezt tapasztalhatjuk a kortárs csoporton belüli kommunikáció hatásáról is: azok, akik gyakran sz oktak beszélgetni más nemzetiségekről közeli barátaikkal, átlagosan 3,55 külcsoport tagjaival szemben elutasítók, míg azok, akik ritkán vagy soha nem beszélnek erről, 1,95, illetve 2,18 külcsoporttal szemben intoleránsak. Szignifikáns különbség ($p=0,000$) a gyakran erről a témáról párbeszédet folytatók és a többiek között van. Ez persze nem azt jelenti csupán, hogy a gyakori baráti beszélgetések okozhatják a nagyobb előítéletességet, hanem természetesen azt is, hogy aki erősen előítéletes, erről a témáról többször beszél ismerőseivel, mint az, aki számára ez a kérdéskör közömbös.

A fentebb bemutatott ismérvek hatásának erősségét nem csupán külön-külön, hanem együttesen is vizsgáltam egy regressziós modellben. A modell által magyarázott variancia értéke relatíve alacsony: közel 15%, aminek oka, hogy az előítéletességet számos más – jelen vizsgálatba nem tartozó – tényező is befolyásolja. A közös modell eredményei alapján megállapítható, hogy az előítéletességet – a vizsgált változók közül – leginkább a büszkeség tárgyainak száma (béta= 0,447), és a politikai aktivitás

($\beta = 0,100$) valószínűsíti. A gyerekes vitastílus és a konfliktushelyzetekből való kihátrálás (vitakerülés) a fentihez hasonló módon, de gyengébben ($\beta_{\text{vitakerülés}} = 0,060$; $\beta_{\text{gyerekes vita}} = 0,052$) hat a kirekesztő nézetek elfogadására. Ezzel szemben a külcsoportok elutasításának valószínűségét csökkenti az, ha valaki büszke morális értékeire ($\beta = -0,303$), illetve ha a társadalmi, politikai szereplőkbe, illetve más személyekbe vetett bizalma erős ($\beta = -0,189$), valamint ha valamilyen elért teljesítményére büszke, azaz önbecsülése magasabb ($\beta = -0,165$).

4. Összegzés

Jelen elemzésben az önbecsülés és a társadalmi tőke egyes elemeinek előítéletességre gyakorolt hatását vizsgáltam a Családi politikai szocializáció című kutatás adatbázisának segítségével. A végzős középiskolások előítéletessége kapcsán megállapítható, hogy jelentős részük elutasító egy vagy több külcsoport tagjaival szemben. Leginkább a cigány kisebbséggel, a románokkal, illetve a zsidókkal szemben intoleránsak.

Az önbecsülés kirekesztő nézetekre gyakorolt hatását négy dimenzió: a beilleszkedési készség, a büszkeség, a döntési autonómia és a véleménynyilvánítási forma mentén elemeztem. A társadalmi tőke hatását a politikai és a társadalmi aktivitás, a társadalmi, politikai élet és egyéb személyekbe vetett bizalom, valamint az informális kapcsolatok bevonásával elemeztem. Az említett változók hatását külön-külön is vizsgáltam, valamint egy regressziós modellben is. Ennek eredménye szerint a toleranciát erősítheti a morális értékekre való büszkeség, a társadalmi és politikai szereplőkbe és a magánélet szereplőibe vetett bizalom, valamint az elért eredményekre való büszkeség, azaz a magasabb önbecsülés. Ezzel szemben a kirekesztő nézetekkel összefüggésbe hozható a politikai aktivitás, valamint a konfliktushelyzetek nem demokratikus vitastílussal történő kezelése.

Hivatkozott irodalom

- Bajomi-Lázár Dávid, Bognár Adrienn, Bohn Katalin, Csákó Mihály, Domokos Tamás, Marián Béla, Murányi István, Nárai Márta, Papp Z. Attila, Sik Domonkos, Szabó Ildikó (2012): *Családi politikai szocializáció* (Zárójelentés, OTKA K78579 sz. támogatott kutatás.) Budapest, Kézirat.
- Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.) (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Interneten: <http://www.szmi.hu/images/dok/ifjkkutatas/ifjusag2008.pdf> (letöltve: 2012. szeptember 26.).
- Domokos Tamás (2012): *Bevezetés – koncepció – minta - kapcsolódások*. (Kézirat.)
- Marián Béla (2011): *A családok érzelmi klímája*. (Kézirat.)
- Nagy Ádám és Székely Levente (2008): Az ifjúsági civil világ. *Civil szemle* 5(1–2): 132–149.
- Szabó Ildikó és Örkény Antal (1996): 14-15 éves fiatalok interkulturális világgépe. In *Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest: Osiris, MTA, ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 161–235.
- Szabó Ildikó és Örkény Antal (1996): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest: Minoritás Alapítvány.
- Szabó Ildikó és Murányi István (2007): Középiskolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma. *Educatio* 16(1) 38–49.